

Umarbetad 1975 tillsammans med M 109 och M 111 av
Dial. ark. i Lund. Har där nr DAL 8.

Helgdagsfirande och kyrkstad.

Föreliggande frågelista behandlar till större delen nord-svenska förhållanden, men gäller i tillämpliga delar även det övriga Sverige. Den avser endast de delar av helgfirandet, som direkt hade med kyrkan att skaffa, övriga seder, som röra helgens firande i hemmet, i byn etc. behandlas i andra listor.

Frågorna i listan ha genomgående formulerats så, som om det, som efterfrågats, helt tillhörde det förgångna. På många håll torde dock mycket av det gamla fortfarande vara fullt levande. Detta bör vid listans besvarande beaktas, så att det av svaret på varje särskild punkt klart framgår, om det som meddelas ännu lever kvar eller om det upphört och i så fall ungefär när.

Alla svar skola vara så utförliga som möjligt. Ju flera konkreta och ingående detaljer desto bättre. Berättelser eller uppgifter om sådant, som säges ha skett vid ett visst bestämt tillfälle eller hänt vissa bestämda personer, ha ett ojämförligt mycket större värde än vaga allmänna upplysningar, om hur det brukade vara eller hur man brukade säga. Följ vid upptecknandet sagesmännens uttryckssätt så nära, som det är möjligt. Låt ej frågelistans exempel påverka sagesmannens uppgifter. Uppgiv endast de ord och uttryck, som verkligen förekomma i orten!

Övriga traditioner om allmogens kyrkliga liv (tionde, kyrkobyggnad, ringning, gudstjänst, husförhör etc.) behandlas i andra listor.

1. Vad kallade man en helgdag, som inföll på annan dag än söndag: mässdag?

2. Redogör för de helger av kyrklig karaktär, som man firat av gammalt, vad man kallat dem och hur de firats?

Vad minns man om kyrkfärderna under julen? Uttryck för att fara till julottan: fara till julkyrka? Vad har man att berätta om julottefärden? Hur dags for man? Om man for redan dagen före, hur firades då julaftonen i kyrkstaden eller kyrkbyn? Använde man bloss? Vad kallades de, vad gjorde man dem av? Berätta om deras tillverkning! Hur skedde återfärden? Åkte man i viss ordning? Kappkörning? Vidtog man några särskilda åtgärder med hästen för att få honom rask och yster? Vad trodde man om den, som hann först hem?

Nyåret och trettondagen. Besökte man kyrkan båda dessa helgdagar?

Övriga helger /Kyndelsmäss, Mattsmäss, Marie bebådelsedag (våfferdan), midfastosöndagen, påsk, pingst, Kristi himmelfärdsdag (mässdagen) ersmäss, olsmäss, midsommar, gammelmidsommar, pärmäss, mikaeli (miksmäss), gammelmikaeli, allhelgona (heljämäss), andersmäss m.fl./. Redogör utförligt för kyrkobesök och

kyrkliga sedvänjor vid dessa helger. Uppgiv noga ortens folkliga benämningar på helger och helgdagar!

3. Beteckningar för böndag: bönhelg, böndagshelg? Vad kallade man första böndagen: storböndag? Andra: vårböndag, såraböndag? Tredje: huvelaböndag? Fjärde: höstböndag? Hur förklarar man dessa beteckningar? Höllos böndagarna eller någon av dem i högre grad i helgd än andra helgdagar? På vilket sätt, t.ex. särskild klädsel, större stillhet i hemmet och i bygden än annars? - Ansågs det otillständigt att en pojke gick på frieri till en flicka natten till en böndag? Hände det att en sådan pojke fick något öknamn, t.ex. storböndags-slabb?

4. Har man på eftersommaren brukat fira någon slåtter-eller skördefest, varvid kyrkobesök ingått som en viktig eller väsentlig del av festen? Vad kallades den: slåttandhelg, mellanandssöndagen? När och hur firades den? Var man angelägen om att få slåttern färdig till denna helg? Berättas det att någon slarvat med slåttern för att kunna ha färdigt till detta tillfälle? Brukade man uppskjuta denna helg, om man inte fick slåttern färdig i rätt tid? Hur överenskom man om detta och hur kungjordes det? Kom man hem från fäbodarna till denna helg och deltog i kyrkbesöket? Ålåg det därvid husbonden att lämna ungdomen, tjänstefolket, fri skjuts till kyrkan?

Närmast följande frågor avse främst förhållanden på de nordsvenska orter, där man vid kyrkobesöket stannat i kyrkbyn eller kyrkstaden i flera dagar. Några av frågorna torde dock kunna tillämpas även i andra trakter.

5. Vad kallade man de helger, då man även från avlägsna trakter begav sig till kyrkan: storhelg, kyrkhelg? Vilka voro de? Har man firat 'kyrkhelg' på bestämda tider även utom de stora helgdagarna t.ex. då nattvardsgång hölls? Hur ofta återkom denna helg, t.ex. en gång i månaden, varannan månad, el, likn.? Har det förekommit, att man växelvis firat två helgdagar, så att man endast besökt kyrkan den helgdag av de två, som infallit på en dag nära söndagen, fredag, lördag, måndag, tisdag? Hur uttryckte man detta? Ex.: Ungdomshelger voro särskilt nyår och trettondan, beroende på vem av dem som blev helg, d.v.s. inföll på fredag, lördag, måndag el. tisdag.

Vad kallades i motsats till 'kyrkhelg' en vanlig söndag, då man inte besökte kyrkan: hemhelg? Har man någon beteckning för mindre helgdagar: lätthelgdagar? Vilka voro de? Brukade man besöka kyrkan då? Känner man till ordet långhelg och vad betecknar det?

Vad kallades vardagen närmast före helgen, då man begav sig till kyrkbyn eller kyrkstaden: kyrkfarardag?

6. Vad kallades de helger, då företrädesvis de äldre, de gifta, foro till kyrkan: gammelhelger, gammeldomshelger? Vilka voro de?

7. De helger då främst ungdomen, de ogifta, besökte kyrkan: ungdomshelg, ungdomsfelashelg? Vilka voro de? När skulle ungdomen första gången besöka ungdomshelgen? Vad kallades det: körkes ('att

kyrkas')? Hur deltog tjänstefolket i helgerna? Använde de husbondefolkets stugor i kyrkstaden?

Ha dessa grupper, gammeldomshelger och ungdomshelger, ytterligare deltas upp i storhelger och småhelger? Vilka voro dessa?

8. Vilka helger voro för alla åldrar? Hade även dessa helger någon särskild uppdelning eller något särskilt kännetecken? Vilken var t.ex. de äldsta åldringarnas helg? Var det någon helg, som särskilt besöktes av mödrar med späda barn? Finnes motsvarighet i dessa helgbesök i de besök och högtider, som förekommo vid fäbodarna?

9. Har det varit sed att vissa bestanda helger el. söndagar fara till en främmande sockenkyrka? När? Vilka skulle fara, alla, endast ungdom? Fick gudstjänsten i denna kyrka någon särskild utformning med hänsyn till de främmande besökarna? Nämdes dessa av prästen i predikan? Vilka nöjen förekommo? Var marknad av något slag anordnad? Ex.: Krusbären plockas av å togs med åt kyrka å såldes ut i kvarter å hallstop vid kyrkmuren efter gudstjänsten. Den första söndagen i aug. för alla som kunde till Högsjö kyrka på krusbärspredikan

Känner man till någon liknande sedvänja beträffande körsbär? Har någon söndag kallats körsbärs-söndagen?

10. Känner man till någon sed liknande följande? Ex.: Man hällde eller stänkte vatten från kyrktornet på kyrkfolket pingstdagen. Detta troddes vara bra för hårväxten.

11. Har någon viss söndag eller helgdag firats som sockenkyrkans speciella högtidsdag till minne av dess invigning? Vilken var denna dag och vad kallades den: kyrkmässa, kärrmässa? Vilken dag betecknade annars namnet kärrmässa? Ex.: Mikaelidagen brukade folk från angränsande socknar fara till Lima kyrka, som var helgad åt S:t Mikael och som denna dag firade minnet av sin invigning. Malungsborna sade sig fara för att hedra sina gamla kapellsboar.

II. Kyrkstaden.

12. Vad kallas av gammalt kyrkstaden: körkstan, bonnstan, kyrkviste?

Vem äger mark och hus i kyrkstaden? Hur var kyrkstadens plan, vilka torg och gator funnos och hur kallades de? Ex.: Främleningsgato för en mängd byar söder om Luleälv, ståörgato för byar i norra delen av socknen och sänderbigato för Sunderbyn, var och en gata löpande åt den kant av kyrkvallen, ditåt byn är belägen. Vem underhöll gator och torg i kyrkstaden? Hur undanröjdes snön på gatorna under vintern?

Var någon del av kyrkstaden avsedd för lapparna? Vad kallades den (lappstan?) till skillnad från den övriga kyrkstaden och hur var den bebyggd? Med kåtor? Stugor, hurudana? Vad kallades den för den bofasta befolkningen avsedda delen av kyrkstaden till skillnad från lappstaden: bonnstan? Var någon del av kyrkstadens område avsedd för handelsmän o.likn.? Vad kallades den: borgarstan?

13. Vilka hus, ägda av samme ägare, funnos i kyrkstaden? Vad kallades stugan, där man själv bodde: körkstuga, kyrkbystuga, kyrkvist? Stall, avtråde etc.? Funnos någon gång flera ägare av samma hus? I så fall vilka? Hur voro de då fördelade? Beteckningar för stugor av olika typer, t.ex. kors-stuga, kyrkstuga, där fyra lika stora rum lågo intill varandra, så att mellanväggarna bildade ett kors? Vad kallades de olika rummen i stugan (stuga, farstu o.s.v.). Redogör för stugans inredning och möblering! Gör en enkel planritning däröver! Ex.: I kyrkstugan fanns det två väggsängar så att det var då fyra sängar där. Vidare fanns det en klaff, där man hade körke-kläa. Kvinnfolken hade svartklänningen, vitkjolen, silkeshalsduken och svarthandskarna där. Karlarna hade svartkläder och skor där. - Hade man sängar med dörrar för? Vad kallades de: lucksäng? Voro dessa byggda i två våningar? Vad kallades i så fall den övre? Den nedre? Hur placerade man sig i sängarna? Låg någon på golvet? Låg man avklädd?

Voro husen i kyrkstaden numrerade och i så fall hur?

14. Skedde mellan de olika medlemmarna av byalaget någon samverkan vid bygge eller reparation av stugor och stall i kyrkstaden? Vilka tider på året utfördes dessa arbeten?

Var förvarades nyckeln till kyrkstugan mellan besöken där?

15. Hur övades tillsyn över kyrkstaden under vardagarna? Var skadegörelse vanlig eller ovanlig? Har det funnits särskilda bestämmelser, lagar eller dylikt för kyrkstaden eller särskild styrelse för den? Vad kallades den och hur fungerade den? Fanns någon organisation i händelse av eldsvåda? Natt- och brandvakt? Benämningar?

16. Om inte kyrkstäder av ovan efterfrågade typ ha funnits i trakten, har man kanske i stället haft kyrkstäder i mindre skala med blott ett fåtal boningshus och stall som huvudsakliga byggnader? Eller endast bodar eller stall att ta in i? Benämningar? Fanns något boningsrum i stallet? Hur var detta beskaffat och hur kallades det? Ex.: "Kyrkstall, invid kyrkan beläget stall, i vilket man hade hästen och själv bodde vid gudstjänstbesök. Där hade man två sängar, vilkas fotändar räckte ihop i en vrå. I sängarna hade man fällar av killingskinn." - Var bodde man annars? Hus där man bytte kläder vid kyrkan?

Användes stallen vid alla helger eller endast vid vissa; vilka? Var placerades hästar och åkdon vintertid?

17. Vilka former av handel förekommo vid helger i kyrkstaden utom den, som idkades av därstädes bosatta handlande? Förekom byteshandel? Vad kallades den? Brukade långväga främlingar och handlande eller hantverkare komma till helgen och handla? Varmed handlade man? Vilka varor såldes eller byttes? Gjordes även större affärer? Var uppgjordes affärerna?

Till vilken plats inom kyrkstaden var handeln förlagd? Vad kallades den? Stugor? Stånd? Bord? Benämningar? Hurudana stånd och handelsbodar ha förekommit?

Förekom det någon gång att förevisare av djur, kasperteater

el.dyl. uppträdde vid kyrkhelgen? Vad kallades de? Besöktes kyrk-
staden vid helgen av några ytterligare slag av yrkesmän? Fanns någon
fältskår el.dyl.? Vad kallades han?

18. Hur tedde sig livet utanför stugorna, i prången mellan
dem och i gatorna? Under dagen? Under kvällen? Under natten?

Förekommo lekar, kraftprov, upptåg, skämt inom- och utomhus?
I så fall vilka? Förekom dans, spel, sång, musik och i så fall
vad för slags? Har det hänt att man haft dans i sockenstugan? Har
man hört någon berättelse om hur sådana danser kunnat få ett bråd-
störtat slut?

Om det fanns någon lägerplats i närheten av kyrkstaden, gav
detta någon särskild prägel åt helgerna?

Hur och av vem sköttes matlagning och husliga sysslor för
övrigt i kyrkstaden under de olika helgerna? Var tog man vatten?

19. Vad berättar man om de folksamlingar och oordningar, som
kunde uppstå i kyrkstaden? Vilka upprätthöllo ordningen under
helgerna, vad kallades de och hur gick det till? Särskilda ämbets-
tecken? Benämningar? Fanns arrestlokal och hur såg den ut, hur
kallades den, var låg den, och i vad mån användes den under hel-
gerna? Förekom bestraffning i samband med helger? Har offentlig
bestraffning, avrättningar o.dyl. förekommit invid kyrkstaden?
Höllos utom kyrkan under helgen sammankomster av något slag i tings-
hus, sockenstuga eller någon annan lokal? Av vilken art voro i
så fall dessa sammankomster, vad kallades de, och vilka deltog
däri? Skedde skatteuppbörd vid någon kyrkhelg? Hur gick den till?

20. Vilka olika gudstjänster höllos vid de olika helgerna?
Vid vilka tider på dagen? Vad kallades de? Förekom det någon an-
dachtsstund eller gudstjänst kvällen före helgdagen? Vad kallades
den och hur var den anordnad?

Brukade man uppskjuta vigslar, dop och begravingar till kyrk-
helgerna eller annan helg? Var och av vem kläddes bruden? Vad kal-
lades hon? Var förrättades vigslar och dop?

21. Hur företogs färderna till och från kyrkstaden? Bylags-
vis? Gruppvis? Var för sig? Vad kallades det att begiva sig till
kyrkstaden?

Vad slags mat brukade man medföra på färden till kyrkhelgen?
Förekommo några särskilda anordningar för dess tillredning och
servering? Voro några vissa rätter särskilt brukliga? Hur var man
utrustad i fråga om sängkläder, hästfoder, ved, ljus etc.? Benäm-
ningar på kärl, i vilka man forslade mat och andra förnödenheter?
Ex.: "Mässmjöl-koppe, liten påse för förvaring av det mjöl, som
behövdes för grötkokningen i kyrkstallet på lördagskvällen." -
Mässbälg, större matsäcksbälg, som medfördes till kyrkan vid guds-
tjänstbesök?

22. Skedde avfärden för alla helgfarare från en gård på en
gång eller foro några (i så fall vilka?) i förväg för att ställa
i ordning stugorna till helgen? Kommo de olika byarna rill kyrk-
staden ungefär samtidigt? I vilken ordning bröto de upp därifrån
vid helgens slut? Förekom någon särskild ordning mellan de olika
skjutsarna vid färderna från och till kyrkstaden? Färdades bröl-

lops- och gravföljen för sig? Beteckningar för dessa: bröllops-skara, likskara? Voro de ordnade på något sätt? Skilde sig deras utrustning på något sätt från de övriga helgfirarnas? Förekommo stridigheter mellan olika byars ungdom vid kyrkhelgerna?

23. Har det varit bruk, att de unga männen vid helgen i kyrk-staden skulle ligga tillsammans med flickorna? Hade man med tanke på detta något uttryck för 'att fara till kyrkstaden': fara te körkstan å ligg i lag? Gällde detta alla "ungdomshelger" eller endast vissa? Var det några helger, då det var förbjudet att ligga tillsammans, t.ex. böndagshelgerna?

Hur gick det till vid nattfrierierna under ungdomshelgerna? Hur uppträdde den yngling, som första gången var med vid ungdomshelgen? Vidtalade han själv en flicka, eller uppdrog han detta åt någon äldre kamrat? Uttryck för att höra sig för hos en flicka angående sammanliggning: höra efter? Hur betraktade man den yngling, som ej lyckades få ligga hos någon flicka? Benämning eller öknamn på honom? Uttryck för att få avslag av en flicka: han fick ett skinn?

Funnos på stugornas dörrar eller på någon annan plats på stugan några märken, som tillkännagåvo, om det fanns vuxna flickor i den familj, som bodde där? Hur sågo dessa märken ut: sexuela symboler? Vad kallades de? Voro märkena olika för olika åldrar? Vem satte dit dessa märken: flickorna, friarna, husfadern?

Brukade nattfriaren någon särskild, ofta återkommande ramsa, ordvändning eller fråga vid uppvaktningen utanför dörr eller fönster i kyrkstugan? Hur löd den? Förde han med sig någon traktering? Hur togs han emot och hur tillbringades natten i kyrkstugan? Fortlever denna sed ännu i någon form?

24. Funnos särskilda kyrkhelger för dem, som bodde i de avlägsnaste delarna av socknen, t.ex. fjällbyar. Vad kallades de och hur gick det till vid dem? Ex. Storfelashälja, andra söndagen efter midsommar. "Hä var fjellfolke som skull vara ute då, å då vor dem som egennyttig, dem ville helst int si nan från bygda då i körka; dem ville ha rum då dem komme. Dem komme då stora långa raer fjellfolke på lördan. Å då hadd dem grön å blå å bruna gamkärre dem åkt ti. Då satt karn å kvinna frampå å höll föttren på värjtrampa (vidje-fotstöd). Bakpå då, inom skap-en där, hadd dem härdaskläa då ti nån litn kist, å så hadd dem matn ti nan spann. Na lite sängkläer hadd dem å vä sej."

25. Vilka voro lapparnas speciella kyrkhelger, och vad kallades de: stämningar? Vilka stämningar firades, t.ex. storstämningen vid Barsmäss, Andersmäss, vårfrudag, påsk? Brukade lapparnas alla vigslar, dop och begravningar äga rum vid dessa tillfällen? Uträttade de då ärenden hos statens och kommunens tjänstemän och myndigheter, t.ex. skattebetalning? Berätta hur det gick till därvid!